

Terry Eagleton

Úvod do literární teorie

(Literary Theory. An Introduction, 1983)

V předmluvách k prvnímu vydání a k přepracovanému vydání z roku 1996 (9–12) autor zdůrazňuje svůj záměr zprostředkovat literární teorii nejširšímu publiku. V Úvodu (13–31) si klade otázku, co je to literatura, a přezkoumává několik častých definic. Ztotožnění literatury s „imaginativním psaním“ (13) podle něj komplikuje historicky proměnlivé chápání faktické a fikční výpovědi. Definice ruských formalistů, jež literaturu vztahuje ke specifické organizaci jazyka, je ve výsledku použitelná jen pro básnictví (19). Jako neuspokojivé se autorovi jeví i pojetí literatury jako mluvního aktu bez praktického účelu (21). Literaturou lze také jednoduše rozumět „vysoce ceněný druh psaní“ (25), jenž i hodnotové soudy se v čase proměňují: podle Eagletona jsou závislé na ideologiích, tj. na sdílených předpokladech, šířených mocenskými strukturami (29–31). Tím, že možnost nezainteresovaného pohledu na literaturu předem vylučuje, obhazuje autor zároveň vlastní angažovaný přístup.

Svá stanoviska se pokouší doložit hned v 1. kap. Vzestup studia anglické literatury (32–79), v níž výklad soustavně odvozuje ze společensko-historického kontextu. Anglická literatura, jež se ve druhé polovině 19. století stala součástí kultury střední třídy, získala podle Eagletonova mínění podobnou funkci jako náboženství, totiž roli ideologického nástroje: jejím úkolem bylo zobrazovat třídní hodnoty, mravně povznášet a „udávat masám správný směr“ (41)¹. Z obdobného důvodu podle něho nabyla po první světové válce na významu literární věda, neboť tehdy převládl názor, že studium anglické literatury upevňuje vlastenecké postoje. V tomto duchu působil mj. okruh kolem časopisu *Scrutiny* (50–58), v jehož pojetí se literatura měla stát kreativní silou tvořící protiváhu konzumní společnosti; Eagleton mu však vyčítá elitářství a neschopnost oslovit širší (tj. zejm. dělnické)

Polemicky koncipovaná souhrnná příručka myšlení o literatuře druhé poloviny 19. a zejména 20. století; tendenční výklad jednotlivých škol a směrů je veden z marxistických pozic.

¹ Citát parafrázuje výrok kritika Matthewa Arnolda.

vrstvy. Pohled na anglickou literární tradici a kánon podstatně ovlivnil také Thomas Stearns Eliot, který byl sice „zaměřen především proti ideologii buržoazního liberalismu“ (60), naneštěstí však podle Eagletona podlehl svodům „extrémního pravicového autoritářství“ (61). Metodologie tzv. pečlivého čtení (*close reading*) podle Eagletona vyvolávala dojem, že umožňuje adekvátně „zkoumat, či dokonce chápat“ (67) text bez ohledu na kulturní a historický kontext. Důsledkem takového přístupu bylo zvěcnění literárního díla, jeho chápání jako „objektu o sobě“ (68). Doktrína pečlivého čtení je typická i pro americkou tzv. novou kritiku, které Eagleton mj. vytýká, že se zabývala téměř výhradně poezií, a odmítá její společenskou neangažovanost, když ji charakterizuje jako „recept na politickou netečnost“ (75).

2. kap. má název Fenomenologie, hermeneutika, recepční teorie (80–124). Eagleton zahajuje svůj výklad u Edmunda Husserla. Tento filozof vystupuje proti názoru, podle něž předměty vnějšího světa existují nezávisle na nás a jako takové jsou poznatelné. Husserl se domnívá, že je nemůžeme vnímat jako věci o sobě, nýbrž jen jako předměty intencionální, tj. aktivně konstituované vědomím. Svět je uchopitelný pouze ve vztahu k subjektu, který je „zdrojem a původcem významu“ (85). Husserlova filozofie však podle Eagletona opomíjí jazyk, jenž je neoddělitelnou součástí zkušenosti a dodává jí sociální charakter. Husserlův žák → Martin Heidegger naopak chápal jazyk (vedle klíčové kategorie času) jako strukturu nezbytně podloženou lidskému životu. Jeho hermeneutiku však Eagleton příkře odmítá; spíše než věcné argumenty přitom zmiňuje Heideggerovo koketování s fašismem, s nímž má podle jeho názoru filozofovo učení „celou řadu společných rysů“ (94). Z dalších badatelů, kteří se hlásili k hermeneutické tradici, věnuje Eagleton pozornost → Ericu Donaldu Hirschovi. Ten rozlišuje mezi významem, chápaným jako autorský záměr, a smyslem, který je nalézán v historicky podmíněných interpretacích. Eagleton namítá, že ani historická rekonstrukce autorského záměru se nedokáže oprostít od referenčních rámců interpreta (99–100). Podle Hanse-Georga Gadamera dílo odpovídá na otázky kladené z různých historických perspektiv; klíčovou roli proto v jeho pojetí zastává tradice. Proti takové „hrubě samolibé“ (103) představě tradice jako souvislého proudu historie staví Eagleton svoje pojetí dějin jako soustavného konfliktu ideologických proudů a mocenských sil. Za „nejmladší vývojové stadium německé hermeneutiky“ (105) považuje recepční estetiku, v níž se klíčovou kategorií stává čtenář. Podle → Wolfganga Isera se dílo významňuje v aktu čtení, který je řízen určitými pravidly a konvencemi; působivá díla jsou ta, která nás vedou k přehodnocení navyklého způsobu

čtení. Eagleton kritizuje recepční teorii jako důsledek liberalistického humanismu, který přeceňuje čtenáře a jeho zkušenost chápe jako faktor relevantní pro interpretaci díla. Hermeneutický kruh interpretace se pro něj stává kruhem začarovaným: „Co z literárního díla dostanete, záleží do značné míry na tom, kolik toho do něj vložíte“ (112). Stanovisko → Stanleyho Fishe, zástupce americké teorie orientované na čtenáře (*reader response criticism*), který význam textu odvozuje od zvoleného interpretačního přístupu, ohrožuje podle Eagletona ve výsledku samu identitu textu (118–121).

Ve 3. kap. Strukturalismus a sémiotika (125–171) pojednává Eagleton oba směry jako spřízněné a leckdy zástupné. Strukturalismu vytýká, že jeho stoupenci lpí na zkoumání obecných pravidel a ve svém výhradním soustředění na formu neberou ohled na obsah díla; opomíjejí pak jeho kulturní hodnotu. Na příkladu vypravování jednoduchého příběhu (130), na který aplikuje metody strukturalistického badatele, Eagleton karikuje strukturalní schémata. Skutečnost, že strukturalismus namísto sledování „*evidentních* významů“ usiluje o rozpoznání „hlubinných struktur“, prohlašuje za „urážku zdravého rozumu“ (131–132). Po kritice východisek a metod směru následuje popis konkrétních projektů (podrobněji Eagleton pojednává mj. Saussurovu jazykovědu či → Jakobsonův pojem poetické funkce; 132–113, 134–135). Také funkcionalistické učení Pražské školy spojuje podle něj strukturalismus se sémiotikou (136); jejich překrývání považuje autor za příznačné (137). Tuto tendenci dále dokumentuje → Lotmanovým pojetím básnického textu jako složené struktury, v níž se střetnutí „systémů“ stává zdrojem nových významů (139). Právě Lotmanovo sémiotické dílo je podle Eagletona pozitivním dokladem výsledků zkřížení literární vědy se strukturalní lingvistikou, jež vedlo ke zvýšení citlivosti vůči bohatství jazyka (141). Strukturalismu přiznává také zásluhu o vzestup naratologie (141–144). Hlavní přínos strukturalního myšlení shledává Eagleton v „bezohledné *demystifikaci*“ literatury, jež se v tomto bádání stává analyzovatelným, popsatelným *konstruktem* (145). Vytýká mu však ahistoričnost, tj. vytržení díla a jeho zákonitostí z dobového kontextu (148). Strukturalismus podle něj zatlačuje do pozadí reálný objekt, k němuž dílo odkazuje, i lidský subjekt: centrální roli v něm hraje sám systém, jenž je vybaven tradičními atributy subjektu — autonomií a jednotou (153). Do bádání o literatuře sice tento směr vnáší pevnější vědecké základy, v důsledku ale nahrazuje výzkum literárního díla „metavědeckým“ zkoumáním literárního systému (167); v tom podle Eagletona spočívá jeho ideologické poslání, neboť nejde vlastně o nic jiného, než že „se literární věda snaží udržet si práci“ (167).

V první části 4. kap. (172–203) podává autor charakteristiku poststrukturalismu s jeho základní tezí: význam není ve znaku bezprostředně přítomen, nýbrž je roztroušen okolo řetězce označujících. To ve výsledku znamená zpochybnění strukturální teorie označování (a její zřetelné dichotomie označující — označované). Z kritiky myšlenkových systémů, které spočívají na pevných principech (jako jsou např. binární opozice), vyvstává dekonstrukce jako kritická operace, která tyto principy rozrušuje (179) a odhaluje fakt, že texty samotné své řídicí principy plně neovládají a často si protirečí (180). K poststrukturalismu Eagleton řadí i → Rolanda Barthesa, jehož východiskem byl tradiční strukturalismus. Oceňuje jeho postřeh, že reprezentace skutečnosti nejsou imunní vůči ideologiím. Barthesovo odmítnutí „přirozeného znaku“ např. umožňuje odhalit fakt, že západní demokracie zjevují své principy jako soudobou mytologii, tj. jednoznačný, autoritativní, ideologický systém (182–183). Za Barthesovo vrcholné dílo považuje Eagleton *S/Z*, v němž je odmítnuto pojetí díla jako stabilní struktury; kritik se vzdává předstírání vědecké objektivity, stává se novým tvůrcem: interpretace díla znamená jeho přepis. Právě proto jsou pro Eagletona Barthesovy a → Derridovy texty, v nichž se stírá rozdíl mezi kritikou a tvorbou, především dokladem jeho teze, že vznik strukturalismu i poststrukturalismu byl podmíněn literární modernou (188). Pomíjivost významu a přesvědčení, že jsme zajatci diskurzu, charakterizuje také Yaleskou školu (→ Paul de Man, J. Hillis Miller ad.). Podle jejich představitelů se literatura dekonstruuje sama, je „zhoubou výpovědi a hřbitovem komunikace“ (196). Eagleton tato stanoviska odmítá jako neproduktivní skepticismus (198). Znovu se vrací k Derridovi, jehož dílo je podle něj sice „křiklavě ahistorické, politicky vyhybavé a vůči *diskurzu* coby jazyku v praxi nevšimavé“ (199), ale zároveň vyhovuje jako užitečná politická praxe (199). V tom Eagleton nachází spojnicu mezi poststrukturalismem a feminismem (201–202).

5. kap. (203–256) se zabývá psychoanalýzou. Motivaci Freudova učení přisuzuje autor společenským změnám v kapitalistické společnosti: „Jestliže Marx vnímal nutnost práce z hlediska společenských vztahů, společenských tříd a politických forem, které z ní vzešly, Freud zkoumá její důsledky v psychickém životě“ (204). Zvláště přitom zdůrazňuje sociálně-ekonomický aspekt teorií Sigmunda Freuda: „Byl hluboce přesvědčen, že moderní společnost se ve své represivnosti proměnila v tyranii“ (215). Francouzský teoretik → Jacques Lacan pak propojuje freudismus s poznatky strukturalistů a zejm. poststrukturalistů: nevědomí je v jeho výkladu strukturováno podobně jako jazyk. Jestliže podle Freuda setkání s otcem narušuje oidipovskou touhu po splnění

s matkou (221), a mezi subjektem a světem se tak otevírá propast, lze podle Lacana říci, že jazyk funguje paralelně: osvojení jazyka znamená, že znak nabývá významu jedině v odlišení od jiných znaků a předpokládá nepřítomnost objektu, který označuje. Jazyk je totožný se symbolickým řádem, který nás ovládá podobně jako další nositelé mocenských mechanismů (227–231). Právě toto stanovisko vytváří podle Eagletona předpoklad pro zkoumání vztahu mezi nevědomím a společností; svůj názor dokládá prověřením psychoanalýzy v interpretační praxi, na příkladu románu *Synové a milenci* D. H. Lawrence. Psychoanalýza podle Eagletona rovněž může poskytnout nástroje k rozpoznání těch pudových hnutí, jež — vedle vědomých předpokladů — ovlivňují naše potěšení z textu; čtení by totiž mělo zůstat zdrojem potěšení, jistou formou hédonismu, nikoli jen seriózním uznáním hodnoty. Podle Eagletona je proto potřeba etablovat disciplínu, jež z čtení dělá „nudnou a otravnou činnost“ (253).

Poslední kap. není číslována, autor ji pojal jako Závěr a předmětem jeho zájmu je tzv. politická kritika (257–286). Konstatuje, že si dosud nepoložil otázku, „k čemu literární teorie je“ (257): při pohledu na politickou mapu světa se mu totiž do mysli vtírají palčivější otázky než ty, které zaměstnávají literární teoretiky. Podle Eagletonova názoru se však diskurz teoretický a politický sblížují. Literární teorie se stala „součástí politické a ideologické historie naší epochy“, s politikou je „nerozlučně spjata“ (258), přestože se často snaží demonstrovat svůj odstup od ideologií. Selhává však v obou možnostech, jak sama sebe uspokojivě definovat: 1) nedokáže jednoznačně objasnit předmět svého studia a 2) její metodologie není jednotná, jak dokládá pluralita metod pojednaných v knize (260–262). Protože je „předmět literární vědy [...] nahodilý a nahraditelný“ (269), neexistuje důvod, proč sverepě střežit kritické diskurzivní techniky pouze pro zkoumání literatury. Lpění na literatuře je pro Eagletona akademickým přežitkem: teorie se musí, jak doporučuje → Michel Foucault, obrátit k nejširšímu komplexu „diskurzivních praktik“ (270). Taková teorie diskurzu či rétorika se pak má zaměřit na cíle, účinky a „použití“ diskurzů: „Není tedy zapotřebí ptát se v první řadě na to, *co* je vlastně předmětem nebo *jak* k němu přistupovat, nýbrž *proč* se jím zabývat,“ konstatuje Eagleton (277). Politická kritika se pak může zaměřit na studium celého spektra kulturních praktik, např. na zkoumání zábavního průmyslu jakožto ideologického aparátu apod. (283–285). V takto pojaté disciplíně zbývá sice dost místa i pro literární studia, budoucnost teorie však podle Eagletona spočívá ve vytlačení literatury ze středu pozornosti.

V Doslovu ke 2. vydání (287–318) autor charakterizuje posuny v literární teorii od 80. let; podstatnou pozornost přitom opěť

věnuje vnějším okolnostem těchto změn. Projekt politické kritiky byl podle jeho mínění poznamenán neúspěchem politických sil, jež ho podnítily (291), i smrtí Rolanda Barthesa, Michela Foucaulta, Louise Althussera a Jacquesa Lacana (292); nejvíce se v oblasti politické kritiky dařilo feminizmu (292–295). Dekonstrukci zase podle Eagletona poškodil skandál Paula de Mana (298). Nový historismus autor charakterizuje jako „[...] historiografii přizpůsobenou postmoderní době, v níž se pojmy jako historická pravda, kauzalita, účel či směr ocitají pod neustálou palbou“ (299–300). Britský kulturní materialismus (zastoupený zvl. → Raymondem Williamsem) chápe jako formu angažované odpovědi na nový historismus. Všechny nové teorie však podle jeho mínění potvrdily to, co politická kritika tvrdí dávno: „neexistuje žádné neutrální či nevinné čtení uměleckého díla“ (317). Knihu doplňuje výběrový, instruktivně uspořádaný soupis titulů k jednotlivým školám a směrům (319–331), literatura k novějším teoriím je uvedena v poznámkách Doslovu.

Eagletonova kniha se po svém prvním vydání v roce 1983 záhy stala jednou z nejčtenějších a nejvlivnějších příruček věnovaných literární teorii. V roce 1996 ji autor doplnil o Doslov, v němž dosavadní výklad rozšířil o nové směry a připojil svůj pohled na aktuální perspektivy oboru. V Úvodu stručně pojednává potíže, k nimž vede snaha rozpoznat povahu literatury jako předmětu zkoumání, v následujících šesti kap. se zabývá jednotlivými teoretickými školami.

Autor se hlásí k literárnímu marxismu a v tomto duchu důsledně interpretuje všechny teoretické projekty jako produkty doby. Fenomenologie se zrodila z ideové krize po první světové válce, recepční estetiku odvozuje od liberálně-humanistického požadavku názorové otevřenosti, poststrukturalismus ideologicky čerpá ze společenského klimatu studentských bouří v roce 1968 atd. *Úvod do literární teorie* vyniká nevšední čtivostí. Není divu, neboť Eagleton v podstatě vypravuje poutavý příběh teorie literatury: jeho zápletka je kompaktní, vše má své příčiny a následky, pro všechno lze najít vysvětlení v celku společenského systému. To se však odráží i v tendenčnosti výkladu, a to jak v hodnocení, tak ve výběru předmětu: autor do svého výkladu zahrnul převážně to, co zapadá do jeho marxistické koncepce. Proudů a školy, které se politické kritice vzdalují, neváhá opakovaně karikovat. Často si k tomuto účelu vybírá izolované argumenty vytržené z kontextu, jindy záměrně opomíjí podstatné aspekty teorií, popř. se jeho interpretace stává „přepisem“ sledovaného konceptu.

Politická (tj. i marxistická) kritika je vyčleněna z ostatních teoretických směrů, příslušná kapitola je odlišně vystavěna, takže

se v ní mnoho nedozvíme o těch, jejichž jména bychom zde očekávali (o Michelu Foucaultovi, Louisi Althusserovi, Raymond Williamsovi či Fredricu Jamesonovi), a pojednána úplně na konec. Eagleton tak nepřímou naznačuje, že tento směr je jakýmsi završením předchozího snažení; čtenář by neměl podlehnout pokušení vnímat marxismus jako ostatní směry. Teorie v Eagletonově pojetí podléhá ideologii; jestliže je úkolem ideologie, „aby stávající nadvláda [...] byla považována většinou příslušníků dané společnosti za „přirozenou““,² pak v roli přirozeného završitele disciplíny vystupuje v jeho knize marxismus. Reprezentanty politické kritiky nachází i mezi představiteli ostatních škol (Roland Barthes, Jacques Derrida, Jacques Lacan, → Julia Kristevová), považuje však za nutné směřovat k ustavení teorie diskurzu jako dominantního proudu. Ať už se projekt, který propaguje, nazývá marxismem, politickou kritikou, rétorikou, či kulturálními studií, může se jevit poněkud překvapivé, že snahou profesora anglické literatury je vytlačit literaturu z centra pozornosti. To je však důsledek výchozí pozice marxismu, který literaturu vnímá jako složku společenské „nadstavby“. Eagletona současně nepochybně přitahuje možnost využívat praktiky kritického diskurzu i pro pojednání jevů společensko-ekonomické „základny“.

Vydání

Literary Theory. An Introduction, Oxford 1983, 1985, 1988, 1996 (přepřac. vyd.), 2001, 2003, 2005, 2008, 2009, 2010. *Teoria da literatura. Uma introdução*, São Paulo 1983, 2003. Japonské vyd., Tokio 1985, 1997. Čínské vyd., Tchaj-pej 1986, 1988, 1993; Peking 2004. Korejské vyd., Soul 1986. *Književna teorija*, Zagreb 1987. *Einführung in die Literaturtheorie*, Stuttgart 1988, 1992, 1994, 1997 (aktualizované vyd.). *Una introducción a la teoría literaria*, México 1988, 2009; Madrid 1993. *Isagoji sti theoria tis logotechnias*, Athina 1989. *Critique et theories littéraires. Une introduction*, Paris 1991. *Kirjallisuusteoria. Johdatus*, Tammerfors 1991. *Introduzione alla teoria letteraria*, Roma 1998. *Ivadas į literatūros teorija*, Vilnius 2000. *Teorija na literaturata. Vvedenie*, Sofija 2001. *Edebiyat kuramı. Giriş*, Istanbul 2004. **Úvod do literární teorie, Praha 2005** (z tohoto vyd. citováno), 2010. *Teorija litératury. Vvedénije*, Moskva 2010.

Literatura

J. Culler, recenze, *Poetics Today* 1984, č. 1, s. 149–156. D. Forgacs, recenze, *Poetics Today* 1984, č. 2, s. 429–433. W. E. Cain, recenze, *Comparative Literature* 1986, č. 4, s. 362–366. Ch. Bohnert,

2 T. Eagleton, *Literatura a dějiny*, in: M. Peprník (ed.), *Směry literární interpretace 20. století*, Olomouc 2000, s. 190 [1976].

recenze, *German Studies Review* 1990, č. 2, s. 368–370. K. M. Newton, *Interpreting the text. A Critical Introduction to the Theory and Practice of Literary Interpretation*, New York 1990 (č. 2008). D. Herman, recenze, *SubStance* 1998, č. 2, s. 139–142. D. Alderson, *Terry Eagleton*, Basingstoke et al. 2004. J. Schneider, recenze, *Aluze* 2006, č. 3, s. 159–162. P. Šidák, „Pohodlné buržoazní přesvědčení... utrpělo těžký zásah“, *Svět literatury* 2006, č. 33, s. 203–209. P. Fantys, Technologie psaní a literatura v (literárních) teoriích, *Souvislosti* 2006, č. 1, s. 4–14. T. Eagleton – M. Beaumont, *The Task of the Critic. Terry Eagleton in Dialogue*, London – New York 2009.

Terry Eagleton (1943)

Propagátor kulturních studií, marxistický literární teoretik a kritik irského původu. Po studiích v Cambridgi působil dlouhá léta na univerzitě v Oxfordu, kde se stal r. 1992 profesorem anglické literatury. Od r. 2001 je profesorem kulturních studií na University of Manchester. Jeho polemicky psané odborné práce si získaly širokou odezvu. Další díla: *Criticism & Ideology* (1976), *Marxism and Literary Criticism* (1976), *Walter Benjamin, or Towards a Revolutionary Criticism* (1981), *The Rape of Clarissa. Writing, Sexuality, and Class Struggle in Samuel Richardson* (1982), *The Significance of Theory* (1989), *The Ideology of the Aesthetic* (1990), *The Illusions of Postmodernism* (1996), *The Idea of Culture* (2000), *The Truth about the Irish* (2001), *Sweet Violence. The Idea of the Tragic* (2002), *After Theory* (2003), *The English Novel. An Introduction* (2004), *How to Read a Poem* (2007). Píše také beletrii.

České překlady

Idea kultury (2001), *Sladké násilí. Idea tragična* (2004). Stati: Co je literatura, *Tvar* 1994, č. 2, s. 1, 4–5; Literatura a dějiny, in: M. Peprník (ed.), *Směry literární interpretace 20. století*, Olomouc 2000, s. 188–196; Ideologie estetická, in: P. Zahrádka (ed.), *Estetika na přelomu milénia. Výbrané problémy současné estetiky*, Brno 2010, s. 301–311.

/jk/